

УДК 342.722.31-> 342.734

**ХРОМЕЙ В.В.**, старший викладач кафедри теорії, історії держави та права  
Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі

## **ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СВОБОДИ ПРАЦІ ЯК ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ**

***Анотація.** Проведено аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових позицій щодо свободи праці, обов'язку працювати та питання щодо примусової праці. Вивчено національну та міжнародну практику нормативно-правового урегулювання суспільних відносин у даній сфері. Крім того, здійснено ретроспективний аналіз гарантування свободи праці та визначено перспективи подальших наукових досліджень.*

***Ключові слова:** свобода праці, право на працю, обов'язок працювати, інформаційне забезпечення, заборона примусової праці.*

***Аннотация.** Проведен анализ отечественных и зарубежных научных позиций относительно свободы труда, обязанности работать и вопросов принудительного труда. Изучена национальная и международная практика нормативно-правового урегулирования общественных отношений в данной сфере. Кроме того, осуществлен ретроспективный анализ обеспечения свободы труда и определены перспективы дальнейших научных исследований.*

***Ключевые слова:** свобода труда, право на труд, обязанность работать, информационное обеспечение, запрет принудительного труда.*

***Summary.** The article provides analysis of domestic and foreign scientific positions on freedom of labor, the duty to work and the issue of forced labor. Author studies national practice and international legal regulation of social relations in this area. Author also performs a retrospective analysis of ensuring the freedom of labor and determines prospects of further scientific research.*

***Keywords:** labor freedom, the right to work and duty work, provision of information, prohibition of forced labor.*

**Постановка проблеми.** Свобода праці є основоположним принципом, на якому базується конституційне право на працю. Свобода праці дозволяє кожному вибирати індивідуальний шлях розвитку своєї особистості, використовуючи свої здібності і навички, реалізовувати їх для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Принцип свободи праці дозволяє особі вільно вибирати місце роботи, укласти або вільно припинити трудовий договір, бути вільним від виконання роботи не обумовленої при укладенні трудового договору. Проте, не дивлячись на гарантії передбачені конституційними нормами, виникають деякі проблеми щодо реалізації принципу свободи праці.

По-перше, на сьогодні у законодавстві не визначені межі цього принципу, де розпочинається і де закінчується свобода праці для працівників і роботодавців. При реалізації цього принципу також виникають окремі теоретико-прикладні проблеми, коли питання стосується віку, стажу роботи, статі, соціального походження, майнового стану, релігійних або політичних переконань, місця реєстрації особи та інших обставин.

По-друге, зважаючи на низький рівень правової освіти та поінформованості населення про конституційні права, свободи та обов'язки, населення України не володіє достатньою інформацією щодо своєї свободи праці, як однієї із базових умов належного рівня соціально-економічного добробуту.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій* дав можливість вивчити питання, пов’язані зі свободою праці, яким приділяли увагу низка вчених, зокрема Лівшиць Р.З. [2], Бугров Л.Ю. [3], Прокопенко В.І. [4], Єрьоменко В.О. [5] та інші. Але в сучасних умовах зазначена проблема потребує додаткових досліджень.

**Метою статті** є визначення основних особливостей інформаційного забезпечення свободи права на працю, як основної соціально-економічної категорії життя людини, на підставі комплексного аналізу поняття свободи праці, еволюції законодавчого та наукового підходу до розуміння принципу свободи праці та заборони примусової праці, міжнародного досвіду та аналізу вітчизняного правового гарантування у закріпленні феномену свободи праці.

**Виклад основного матеріалу.** В статті 23 Конституції України проголошено, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1]. Вільному розвитку особистості сприяє закріплення в Основному законі нашої держави конституційних прав, свобод і обов’язків людини і громадянина. Важливе значення серед цих прав займає конституційне право на працю, яке базується на принципах свободи праці і заборони примусової праці.

Питання свободи праці має глибинний характер, оскільки охоплює кілька аспектів: свободу вибору роду занять і професії, тобто стосується періоду пошуку роботи; свободу при укладенні трудового договору, як вільне волевиявлення його сторін, без будь-якого впливу; свободу в процесі праці: працівник вільний від виконання роботи, не обумовленої при прийнятті на роботу, а також вільний у припиненні безстрокового трудового договору. Ці аспекти пов’язані між собою і становлять зміст конституційного принципу свободи праці.

Проблемам, що пов’язані із свободою праці, приділили увагу ще за радянських часів, коли цей принцип фактично був обмежений обов’язком працювати. Погляди радянських вчених щодо свободи праці зводились до поняття свободи трудового договору, однак для розуміння цього підходу треба враховувати ідеологічні рамки того періоду. Р.З. Лівшиць вважав: “Свобода праці стала в правовому застосуванні свободою трудового договору, що проявляється в низці повноважень працівника і підприємства. Для працівника – це свобода вибору підприємства, трудової функції, робочого місця; свобода встановлення (в межах, встановлених законодавством) умов праці; для підприємства – свобода вибору працівника, встановлення режиму праці, робочого місця працівника і в певних межах – умов праці” [2, с. 70].

Одним з перших, хто дав широке розуміння поняття свободи праці був радянський вчений Л.Ю. Бугров, який вважав: “В сучасних державах ідея багатьох гуманістів різних часів про необхідність реального закріплення в суспільстві права людини на вибір праці, як найбільш важливого прояву індивідуальної свободи праці, що проявляється, як правило, в конституційних актах” [3, с. 96].

В.І. Прокопенко зазначає: “Свобода праці виявляється в добровільному, свідомому обранні конкретних форм застосування праці. При цьому повинні враховуватись особисті якості людини: покликання, здатність, професійна підготовленість, освіта, а також суспільна потреба” [4].

На нашу думку, найбільш широко зміст принципу свободи праці розкрив В.О. Єрьоменко, який констатував “що принципи свободи праці і договірної характеру трудових правовідносин пронизують всі відомі національному трудовому законодавству форми реалізації громадянами права на працю або організаційно-правові

форми залучення їх до праці, як: 1) при укладенні трудового договору (контракту); 2) при обранні на посаду; 3) при конкурсному заміщенні посади; 4) при призначенні на посаду; 5) при прийнятті-вступі в члени, якщо членство обумовлене обов'язковістю особистої праці; 6) при прийнятті на роботу молодих фахівців; 7) при прийомі на роботу за рахунок броні (квоти)” [5, с. 19].

Треба відзначити, що свобода праці нерозривно пов'язана із заборонаю примусової праці. Визначення поняття примусової праці дається в ст. 2 Конвенції Міжнародної організації праці “Про примусову чи обов'язкову працю” від 28.06.30 р. № 29 [6]. Відповідно до зазначеної Конвенції примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. У пункті 2 цієї статті дається перелік, що не відноситься до примусової праці: а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни; с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств; д) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення; е) дрібні роботи общинного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу за умови, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт [6].

Основна суть положень, викладених у даній Конвенції, знайшла своє відображення в ч. 3 ст. 43 Конституції України [1], де закріплено, що використання примусової праці забороняється. І дається перелік, що до примусової праці не відноситься: військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний або надзвичайний стан.

Досить цікавим для нас буде порівняння конституційного положення щодо свободи праці та примусової праці в Конституції України та в Конституції Німеччини. В статті 12 Конституції Німеччини закріплено: “Всі німці мають право вільно обирати для себе професію, місце роботи і місце отримання освіти. Заняття професією може регулюватися законом або на основі закону; ніхто не може бути примушений до виконання будь-якої певної роботи інакше як в рамках звичайної, загальної і рівної для всіх публічної повинності. Примусова праця допускається тільки при позбавленні волі за вироком суду” [7].

Конституційні принципи свободи праці для нас мають важливе значення, оскільки за радянської доби право на працю фактично було замінено обов'язком працювати. При цьому, за злісне ухилення від праці винну особу могли притягнути до юридичної відповідальності.

Так, стаття 12 Конституції СРСР 1936 року проголошувала: “Праця в СРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: “хто

не працює, той не їсть”. У СРСР здійснюється принцип соціалізму: “від кожного за його здібності, кожному – за його працюю” [8]. У 1970 році була прийнята Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи щодо посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя” від 23.02.70 р. № 136, відповідно до якої проголошувалася рішуча боротьба з фактами ухилення від суспільно корисної праці, як важливого засобу зміцнення дисципліни і як складової частини комуністичного виховання трудящих.

Відповідно до ст. 4 зазначеної Постанови виконкоми місцевих рад депутатів трудящих були зобов’язані: “забезпечувати систематичне і швидке виявлення осіб, які ухиляються від суспільно корисної праці, і їх обов’язкове працевлаштування; здійснювати контроль за дотриманням встановленого порядку трудового і побутового влаштування цих осіб, організацією професійного навчання та проведенням серед них виховної роботи; вживати необхідних заходів для широкого залучення громадськості до боротьби з проявами дармоїдства, а також з координації зусиль у цій справі державних органів і громадських організацій...” [9].

Після прийняття зазначеної вище Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР була прийнята відповідна Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від “Про заходи по посиленню боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя” від 10.03.70 р. № 138, а згодом, з метою посилення цієї роботи, прийнято Постанову “Про заходи по дальшому посиленню боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя” від 20.02.73 р. № 109 (діяла до 20 липня 1991 року).

Відповідно до ст.ст. 3, 4 Постанови від 20.02.73 р. № 109 партійним, радянським, профспілковим, комсомольським організаціям наказувалося здійснити невідкладні заходи по активізації діяльності громадськості в справі виявлення осіб, які ведуть паразитичний спосіб життя, та залучення їх до роботи в народному господарстві, ширше використовувати для цього можливості добровільних народних дружин, товариських судів, житлово-експлуатаційних контор і будинкоуправлінь, вуличних, квартальних і домових комітетів; у кожному трудовому колективі постійно дбати про створення відповідних умов для праці і підвищення виробничої кваліфікації таких осіб, а також про їх участь у громадській роботі [10].

Також пропонувалося у виховній роботі серед населення, особливо молоді, постійно приділяти увагу роз’ясненню значення і ролі праці в соціалістичному суспільстві, викриттю шкідливості різних проявів паразитизму, будь-яких відхилень від норм комуністичної моралі. При цьому:

- Міністерство внутрішніх справ УРСР зобов’язане було докорінно поліпшити роботу підпорядкованих органів по виявленню осіб, які злісно ухиляються від суспільно корисної праці із застосуванням до них передбачених законом заходів впливу;

- Міністерство юстиції УРСР і Верховний Суд УРСР зобов’язані були спрямовувати діяльність судових органів на посилення боротьби з дармоїдством, а прокуратура УРСР – здійснювати систематичний нагляд за неухильним додержанням законодавства про відповідальність осіб, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя.

У Конституції СРСР 1977 р. право на працю порівняно із Конституцією СРСР 1936 р. було менш жорстким, проте все одно існувала відповідальність, у тому числі кримінальна, за дармоїдство. Зокрема, в ст. 14 Конституції СРСР 1977 року проголошувалося: “Джерелом зростання суспільного багатства, добробуту народу і

кожної радянської людини є вільна від експлуатації праця радянських людей. Відповідно до принципу соціалізму “від кожного – за здібностями, кожному – по праці” держава здійснює контроль за мірою праці і споживання. Вона визначає розмір податку на доходи, що підлягають оподаткуванню. Суспільно корисна праця та її результати визначають становище людини в суспільстві. Держава, поєднуючи матеріальні і моральні стимули, заохочуючи новаторство, творче ставлення до роботи, сприяє перетворенню праці в першу життєву потребу кожної радянської людини [11]. Як вбачається, реально в СРСР, у тому числі в УРСР, існувала не свобода праці, а обов’язок працювати.

Треба відзначити, що принцип свободи праці закріплений також і в міжнародно-правових актах. У статті 23 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, проголошено, що “кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття” [12].

Питання свободи праці врегульовується і Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права. Зокрема, в статті 6 Пакту проголошено: “Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права” [13].

Важливе значення для України має Європейська соціальна хартія (переглянута) ратифікована Україною 14 вересня 2006 року, в статті 1 якої закріплені важливі права та принципи, а саме: “Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає” [14].

Зазначені вище положення міжнародно-правових актів стали основою для закріплення в Конституції України принципів свободи праці та заборони примусової праці.

### **Висновки.**

На основі аналізу вищезазначеного можна зробити наступні висновки:

1. Конституційні принципи свободи праці та заборони примусової праці вважаються загально визнаними і гарантуються міжнародно-правовими і національними актами.

2. Зміст конституційного принципу свободи праці охоплює: свободу вибору роду занять і професії (у т.ч. й право не займатися будь-якою діяльністю взагалі), тобто стосується періоду пошуку роботи; свободу при укладенні трудового договору, як вільне волевиявлення його сторін без будь-якого впливу; свободу в процесі праці – працівник вільний від виконання роботи, не обумовленої при прийнятті на роботу, та свободу у припиненні безстрокового трудового договору.

3. Внаслідок низького рівня правової освіти та доступних джерел інформування громадян про конституційно гарантовані права, свободи та обов’язки, існує тенденція неефективної або неналежної реалізації принципу свободи праці, як базової соціально-економічної категорії розвитку суспільства та людини в ньому.

Висловлені у статті висновки та пропозиції не вичерпують даної проблематики, а лише підкреслюють її гостроту та актуальність, зважаючи на це, автор має намір у майбутньому дослідити питання правових гарантій реалізації конституційного права на працю.

### **Використана література**

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Иванов С.А. Личность в советском трудовом праве / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц. – М. : Наука, 1982. – 232 с.
3. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России / Л.Ю. Бугров. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1992. – 236 с.
4. Прокопенко В.І. Трудове право : курс лекцій / В.І. Прокопенко. – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.
5. Єрьюменко В. Правові форми реалізації громадянами права на працю // Право України. – 1999. – № 1. – С.16-20.
6. Про примусову чи обов’язкову працю : Конвенція МОП від 28.06.30 р. № 29. – (Міжнародний документ). – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993\\_136](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136)
7. Конституции государств (стран) мира. – (Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова). – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=138&page=3>
8. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических республик 1936 г. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>
9. О мерах по усилению борьбы с лицами, уклоняющимися от общественно полезного труда и ведущими антиобщественный паразитический образ жизни : Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 23.02.70 р. № 136. – Режим доступу : <http://bestpravo.ru/sss/gn-normy/k4b.htm>
10. Про заходи по дальшому посиленню боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя : Постанова Центрального Комітету КП України і Рада Міністрів Української РСР від 20.02.73 р. № 109. – Режим доступу : [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP730109.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP730109.html)
11. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических республик 1977 г. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>
12. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.48 р. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015)
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 19.10.73 р. – (Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. № 2148-VIII (2148-08)). – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042)
14. Європейська соціальна хартія від 3.05.96 р., Страсбург (переглянута). – (Ратифіковано Законом України від 14.09.06 р. № 137-V (137-16) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 43. – Ст. 418.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~